

Franc Rozman

DELAJSKO GIBANJE V MARIBORU DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

Zgodovina delavskega gibanja v Mariboru je bila do pred petnajstimi leti precej zanemarjeno področje v slovenskem zgodovinopisju. Odtlej pa je izšlo več razprav, ki so precej spremenile dosedanje vedenje o delavskem gibanju na Slovenskem sploh in tudi o Mariboru. Opozorim naj, da pri tem mislim na delavsko gibanje socialistične, marksistične smeri, ki se je takrat organiziralo v okviru socialdemokratske stranke.

Ker je bilo delavsko gibanje na slovenskem štajerskem in v Mariboru v razdobju od začetkov do devetdesetih let preteklega stoletja že podrobneje obravnavano v spodaj citiranih razpravah in tudi v referatih na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, bom o tem prvem obdobju podal samo sumaren pregled in se podrobneje ustavil pri pregledu delavskega gibanja v Mariboru v času od 1890 do začetka prve svetovne vojne.¹

Položaj, število delavstva in idejna strujanja v njem v letu pomladi narodov 1848 bi bilo še vredno podrobneje proučiti, vendar pa se v zgodovinopisju o delavskem gibanju smatra kot prelomnica konec šestdesetih let preteklega stoletja, ker se je takrat delavstvo začelo društveno organizirati. Ni slučaj, da se je prvo delavsko društvo na Slovenskem ustanovilo prav v Mariboru že v avgustu 1868, saj je imelo svoje zaledje v delavstvu delavnic Južne železnice in v precejšnjem številu obrtniških pomočnikov v mestu samem. Relativna bližina Gradca, s katerim je imel Maribor tudi ugodne prometne povezave, je delavstvo obeh mest približalo in odslej sta v delavskem gibanju obe mesti zelo tesno povezani. Delavskoizobraževalno društvo v Mariboru, kot se je prvo delavsko društvo imenovalo, je kmalu imelo okrog 100 do 150 članov in je razvilo živahno društveno dejavnost. Po poročilih, ki so ohranjena, ga je državna oblast imela za državi najbolj nevarno poleg graškega društva »Vorwärts«. Mariborsko društvo je že konec leta 1868 ustanovilo svoje konzumno društvo, maja 1869 pa tudi invalidsko in bolniško blagajno. Sprejelo je takoimenovani Hartungov program, ki je prvi program avstrijskega delavstva in tako v skladu z njim zahtevalo splošno volilno pravico, pravico delavcev do združevanja, nastopalo proti konkordatu, zahtevalo sekularizacijo cerkvenih posesti, nekonzesionalne šole in podobno. Društvo je za svoje člane prirejalo različne izobraževalne in praktične tečaje, začelo je zbirati knjige za društveno knjižnico, naročalo se je na delavske liste. Živahno društveno delovanje je vodil in usmerjal predvsem Franz Wiesthaler, ki je bil glavni govornik na shodih, pisal je članke in poročila v različne liste, dopisoval si je z nemaško sekcijo prve

¹ F. Rozman, Socialistično gibanje na slovenskem štajerskem do leta 1874, Zgodovinski časopis, 27, 1973, zv. 1—2, str. 41—59.

isti, Socialistično gibanje na slovenskem štajerskem do leta 1889, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 13, 1973, str. 53—103.

isti, Delavsko gibanje na Slovenskem v Taaffejevi dobi, Zgodovinski časopis, 29, 1975, zv. 1—2, str. 119—125.

isti, Milan Subarić in njegovo socialistično delovanje, Kronika, 20, št. 2, str. 97—100.

F. Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 3, 1967, str. 184—239.

internacionale in ni izključeno, da se je osebno poznal z njenim glavnim predstavnikom Josefom Phillipom Beckerjem v letih svojega izgnanstva in prisilnega bivanja v Švici. Wiesthaler je dovolj vidno nastopil na politični pozornici že leta 1848 in ideje te revolucije so navzoče v vsem njegovem delovanju, z njimi ni prelomil in v tem njegovem vztrajanju na liberalizmu leta 1848 je iskati tudi njegov precej nepričakovan prelom z delavskim gibanjem in odhod med mariborske nemške liberalce, kjer pa tudi ni našel politične utehe in je zagrenjen in osamljen umrl. V času delovanja v delavskem društvu pa se je zavzemal za politično enakopravnost narodov, ki naj gre vzporedno s stremljenjem po socialni enakosti. Prvi v delavskem gibanju na Slovenskem je opozoril, da se narodne in politične svobode ne sme razdvajati, kajti politična svoboda se da spet pridobiti, nacionalne pa nikdar več. Blizu mu je bil Lassalle, o Marxu se ni izjasnil, čeprav ga je kot bralec »Vorbote« moral poznati in nemara tudi brati.

Avgusta 1870 je bilo mariborsko delavsko društvo prepovedano, vendar oktobra istega leta spet ustanovljeno in nadaljevalo tradicije prejšnjega, saj so ga sestavljali in vodili isti ljudje. V jeseni 1871 so pri volitvah v deželni in državni zbor člani delavskega društva podprli mariborsko nemško liberalno stranko, kar se je v bodoče še nekajkrat zgodilo, ne moremo pa govoriti, da bi takšna volilna povezava izhajala iz njihovega političnega creda, ampak je bila posledica konkretnih političnih konstelacij.

Ob sporu med Oberwinderjevo ali zmerno in Scheujevo ali radikalno frakcijo v avstrijskem delavskem gibanju, so v Mariboru po vzoru in vplivu Gradca stopili na stran Scheuja in se zavzemali za enotnost v stranki in za sklicanje kongresa avstrijskega delavstva, do katerega je kmalu nato v Neudörflu aprila 1874 res prišlo. Eden takratnih najbolj vidnih voditeljev v delavskem gibanju in osrednja osebnost neudörflskega kongresa Hyppolit Tauschinsky se je v tem času večkrat mudil v Mariboru in tu organiziral lesne delavce in krojače, da so osnovali svoje društvo. Za neudörflski kongres je mariborsko društvo izvolilo kot svojega delegata Wiesthalerja, ki pa je mandat prepustil svojemu namestniku Gregorju Kautschitschu. Vendar se tudi on kongresa ni udeležil, bil pa je član štajerskega deželnega komiteja zaupnikov, bil skupaj s Tauschinskym in tovariši julija 1874 aretiran in na veleizdajniškem procesu oktobra 1874 v Gradcu obsojen. Ta proces predstavlja prvo prelomnico v delavskem gibanju na štajerskem, kajti odlej se je začelo petnajstletno sistematično preganjanje delavskega gibanja, ki je po skoraj šestih letih živahnega delovanja zapadalo v krize, iskalo rešitve v anarhističnih poskusih in prav na štajerskem je anarhistično-radikalna propaganda dejanj našla najugodnejša tla v Avstriji. Že v naslednjih letih je število članstva padlo v Mariboru na okrog petdeset. Leta 1875 je bilo ustanovljeno še splošno delavsko izobraževalno društvo, ki je zastopalo zmernejša stališča. Leta 1881 sta se obe društvi združili in čedalje bolj je društvo lezlo v radikalno smer. Tako je oktobra 1882 nastopilo proti Kautskyjevemu programu, ki ga je sprejel okrnjeni kongres v Brnu in ki pomeni prevlado zmerne smeri, radikalna pa ga ni sprejela. V osemdesetih letih je bil poglavitni center radikalne smeri v delavskem gibanju v Gradcu in pod njegovim vplivom je bilo tudi mariborsko društvo radikalno. V letu 1885 je v Mariboru izšlo celo sedem številk osrednjega lista avstrijske radikalne struje »Die Arbeit«, odkoder se je nato preselil v Beljak. Maja 1886 se je mariborsko delavsko izobraževalno društvo prostovoljno razpustilo z utemeljitvijo, da je zaradi omejitev, zakona o društvih in razglasitve zakona proti socialistom onemogočeno delovanje društva. Odtlej so do ustanovitve delavske stranke obstojala v Mariboru le še strokovna društva kro-

jačev in čevljarjev ter splošna invalidska in bolniška blagajna. Vsa ta društva se s politiko niso ukvarjala.

V tem prvem obdobju, ko avstrijsko delavsko gibanje še ni bilo organizirano v stranki, v dvajsetletnem obdobju 1868 do 1888, je mariborsko delavsko društvo imelo najtesnejše zveze z Gradcem, kar je bilo že nekaikrat povedano in poudarjeno. Stike je vzdrževalo tudi s ptujskim, celjskim in slovenjebistriškim delavskim društvom, pa tudi z društvi na Koroškem in nemškem štajerskem, medtem ko stikov z Ljubljano, da ne govorimo o Hrvaški, ki je bila v drugi polovici monarhije, skoraj ni bilo.²

Z letom 1889 se začena v delavskem gibanju Avstrije drugo obdobje, ko postanejo bolj ali manj organizirana društva enotna stranka in začena igrati vse važnejšo vlogo v političnem življenju vse monarhije. Začelo se je dvajsetletno obdobje stalnega naraščanja vpliva socialdemokracije, število organiziranega članstva, strokovnih in drugih nepolitičnih društev je naraščalo in segalo v zavidljive višine, kamor si ni nihče mogel predstavljati. Ta razvoj se je odražal tudi na štajerskem in tako tudi v Mariboru. Kot je znano, je vodilni predstavnik radikalno anarhistične smeri v avstrijskem delavskem gibanju Johann Rissmann imel svoje glavne pozicije v Gradcu in širšem območju štajerske. Na hainfeldskem in naslednjem kongresu je to v debati večkrat prišlo do izraza in trajalo je nekaj časa, da se je delavstvo tudi na terenu odločilo za Adlerjevo smer, ki je v Hainfeldu prevladala. Tako je bila šele decembra 1892 prva štajerska deželna konferenca, ki je celotno deželo v organizacijskem pogledu razdelila na osem okrožnih organizacij, od katerih je eno tvoril Maribor, kamor pa je spadala tudi vsa slovenska štajerska. Maribor pa je imel tudi še svojo krajevno organizacijo.³ Nekaj pred tem je bilo v Mariboru ustanovljeno delavsko pevsko društvo Frohsinn, ki naj bi bilo izraz enotnosti mariborskega delavstva.⁴ Žal imamo o delovanju delavskih organizacij zelo skope podatke prav za prva leta po združitvenem kongresu v Hainfeldu, iz zbirnih poročil za posamezne kronovine, kakor so bila sestavljena poročila za strankine zборе, pa lahko sklepamo, da so delavske organizacije pridno prirejale delavske shode in zborovanja ter skušale v svoje mlade organizacije pridobiti čimveč članstva. Med redkimi podatki za leto 1895 je Arbeiter Zeitung, osrednje glašilo avstrijske socialdemokratske stranke, prinesla obsežno poročilo o velikem zborovanju v Mariboru 12. oktobra 1895, na katerem je bil najprominentnejši govornik Engelbert Pernerstorfer, prijatelj Viktorja Adlerja, takrat že državnozborni poslanec, ne pa še član socialdemokratske stranke. Shod je sklical Bichl, ki je bil v tistih letih eden voditeljev mariborskega delavstva. Na dnevnem redu je bila razprava o političnem položaju v državi in o volilni reformi. Poleg Pernerstorferja sta govorila kakšnim tisoč zbranim delavcem tudi še Bichl in Johann Resel, ki je prišel na štajersko iz spodnje Avstrije in postal eden glavnih voditeljev socialdemokracije na štajerskem ter urednik Arbeiterwille. Pernerstorfer je govoril o volilni pravici in se najprej ustavil ob historičnem razvoju narodov in držav. Podrobneje je spregovoril o francoski revoluciji in o revoluciji 1848 v Avstriji. Posebej je poudaril, da imajo reakcionarne sile pri vodenju avstrijske države še vedno glavno vlogo, kar se kaže tudi v tem, da je volilna pravica tako zelo omejena. Avstrijsko ustavo je primerjal z lepo uverturo k slabi operi, kajti po njegovih besedah je v ustavi še videz demokratičnosti, pač pa so izvedbeni zakoni silno slabi. Zato je menil, da je v tem trenutku osnovna naloga do-

² Glej podrobneje v zgoraj navedeni literaturi.

³ Arbeiterwille, št. 1, 5. 1. 1893.

⁴ Arbeiter Zeitung, št. 26, 24. 6. 1892.

seči vollno pravico, s tem bodo prišli v parlament delavski predstavniki in spremenili zaostalo zakonodajo. Le socializem je namreč tisti, ki bo rešil človeštvo, kajti njegove bojne trume so že zdaj nepregledne, gibanje samo pa korak za korakom napreduje. Z vzklikom, da veruje v skorajšnjo zmago socializma, je končal svoj govor.⁵

V naslednjem letu je bila julija 1896 na 4. deželni konferenci izvedena nova organizacijska delitev stranke in mariborska organizacija je zmanjšala svoje torišče delovanja, saj so vanjo spadale krajevne organizacije Špilje, Cmurek, Radgona, Ljutomer, Ormož, Makole, Nova štifta, Slovenska Bistrica in Radlje, medtem ko so bile ostale na slovenskem štajerskem priključene Celju.⁶ Na 6. deželni konferenci v Gradcu julija 1898 je bila mariborska okrožna organizacija deležna kritike, ko je bila na dnevnem redu debata o ponovni vključitvi celjskega okraja iz rok JSDS nazaj pod štajersko deželno organizacijo. Mariborski delegat Martschetz se je zavzel, da bi v Celju postavili posebnega strankinega sekretarja, nakar mu je Resel očital, da naj mariborski sodrugi najprej uredijo razmere v svoji organizaciji, kjer bi bilo treba marsikaj izboljšati. V poročilu ni omenjeno, kakšne napeke ali težave so bile v mariborski socialdemokratski organizaciji.⁷ V prvi polovici leta 1898 je bilo v Mariboru ponovno ustanovljeno strokovno društvo gradbincev, ki se je leto poprej zaradi premajhnega števila članstva razpustilo. Konec aprila 1898 je bil v gostilni »Zur Mehlgrube« ustanovni sestanek, na katerem je v slovenščini in nemščini govoril Ropas in že prvega dne se je vpisalo nad sto članov.⁸ Na konferenci mariborske in celjske okrožne organizacije, ki sta se sestajali dvakrat letno, imamo pa zanje le skope podatke, so januarja 1899 razpravljali o delu v vsem letu 1898 in mariborski zastopnik Schrank je poročal, da je bilo v tem času v Mariboru 12 zborovanj, poleg tega pa še 6 železničarskih, 4 gradbeniški, 54 društvenih shodov ter 65 shodov za povabljenе. Organizirano mariborsko delavstvo se je delilo na tale društva: južnih železnic, uslužbencev v prometu, pravovarstveno, društvo krojačev, čevljarjev, mizarjev, gradbincev in tiskarjev. Potrebno bi bilo, je poudaril poročevalec, da bi članstvo bolj bralo delavske liste, od katerih je bilo v Mariboru delavstvo naročeno na »Arbeiterzeitung«, »Arbeiterwille«, »Neue Botschaft«, »Volkstribüne«, »Volkszeitung«, »Glühlichter« in »Rdeči prapor«. V debati je bilo posebej rečeno, da je škoda, ker primanjkuje literature v slovenščini in da doslej ni bilo kaj prida storjenega, da bi se ta položaj popravil. Okrožna konferenca je sklenila, da se poveri deželni organizaciji naloga, da uredi kolikor mogoče večjo razširjanje brošur in drugega tiska v slovenščini.⁹

V naslednjem letu je bilo v Mariboru 8 javnih shodov, 34 shodov za povabljenе, torej po § 2 zakona o društvih, 36 drugih društvenih shodov, 2 železničarska in 17 sestankov strankinih agitatorjev. V Mariboru je bilo okrog 700 organiziranih delavcev, med društvi pa sta na novo zaživeli društvo delavcev oblačilne in lesne stroke. Organiziralo se je tudi nekaj obrtniškega delavstva. Poleg preje navedenih delavskih listov so v letu 1899 prihajali v Maribor tudi »Der Eisenbahner«, »Odevník«, »Slowoca«, »Bekleidungsindustrie«, »Holzarbeiter«, »Der wahre Jakob«. Razširjeni so bili tudi majski listi, delavski koledarji in strankini protokoli. Sprejet je bil nadalje protest Novaka iz Polskave, ki je zahteval, da se obsodi pisanje »Rdečega prapora«, ker da preveč poroča o ljubljanskih zadevah, za štajersko in Maribor se pa

⁵ Arbeiter Zeitung, št. 282, 14. 10. 1895.

⁶ Delavec, št. 30 in 31, 8. in 10. 10. 1896.

⁷ Arbeiterwille, št. 29, 21. 7. 1898.

⁸ Arbeiterwille, št. 17, 28. 4. 1898.

⁹ Arbeiterwille, št. 3, 19. 1. 1899.

le malo meni. Zahteval je tudi, da se za štajersko izdaja posebni »Rdeči prapor«, ki naj bi bil pisan razumljivo in bi stal trdno na internacionalističnem stališču.¹⁰ V tem letu se je število organiziranih delavcev v Mariboru zmanjšalo na 500, deželno vodstvo pa se je pritoževalo, da vse leto mariborski sodrugi niso plačevali strankine članarine.¹¹ Na sedmi deželni konferenci je prišlo spet do manjše organizacijske korekture in je bila dežela razdeljena na 18 agitacijskih okrajev, od katerih je bil eden Maribor, ki so ga sestavljali poleg mesta še sodni okraji Marenberg, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Lenart, Radgona in Cmurek, medtem ko je bila Lipnica pripojena Gradcu.¹²

Medtem ko so se v tem času na podeželju vodili boji za delavske glasove predvsem s krščanskimi socialci, so v Mariboru skušali nemški liberalci čimbolj prodreti v delavske vrste. Tako je bilo npr. na shodu 2. maja 1899, ko je na zborovanju nemških nacionalcev govoril državnozborni poslanec Iro ter pozival navzoče, naj se odvrnejo od socialdemokratov in se priključijo nemškimi nacionalcem. Na tem shodu je bilo tudi precej socialdemokratov, ki pa jim nemški nacionalci niso pustili do besede in so zato 7. maja sklicali svoj shod, ki se ga je udeležilo nad 1000 ljudi. Tu so socialdemokrati opozorili, da hočejo liberalci delavce z nacionalističnimi frazami samo zaslepiti, sicer pa so na strani kapitalistov. Čez dober teden sta obe stranki priredili skupen shod v Götzovi pivnici, kjer se je 15. maja zbralo spet nad tisoč ljudi. Predsedujoča na shodu sta bila socialdemokrata Schrank in Anetzhuber, medtem ko je imel referat o razmerju med socialdemokracijo in nemškimi nacionalci večkratni urednik »Marburger Zeitung« dr. Huber. Ta je govoril o programu socialne demokracije in citiral zlasti Bernstelnove »Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie«. Iz različnih marksističnih del je pobral za demagoško rabo iztrgane citate, tako da ga Reslu kot oponentu s strani socialdemokratov ni bilo težko zavrniti. Shoda se je udeležil tudi schönereerijanec Wanner iz Gradca.¹³ Kmalu nato je Resel spet imel shod v Mariboru, in sicer je 13. junija govoril o splošni volilni pravici, reformi štajerskega deželnega zbora in o vojaških bremenih monarhije.¹⁴

Spori med obema strankama so se nadaljevali tudi v naslednjem letu. Marca 1900 je zborovanje nemško nacionalno usmerjenih delavcev, ki so se začeli organizirati v Mariboru kot odmev schönereerijanskega gibanja, vodil deželnozborni poslanec Franko Steln. Na shodu so v glavnem zmerjali zvezo med socialdemokrati in Židi, ki je postala že tradicionalen in izpet refren vseh nasprotnikov socialdemokracije.¹⁵ Takrat se je namreč začelo gibanje, ki se je združevalo v Die deutschvölkische Arbeitergemeinschaft von Steiermark und Kärnten in je bilo sestavljeno iz schönereerijanske veje nemškonacionalnega gibanja ter Eisenholbove veje Los von Rom gibanja. Gibanje je uspelo najti privržence med tovarniškimi uradniki, trgovskimi pomočniki in drugimi k buržoaziji nagnjenimi elementi. Prizadevalo si je za nemško Ostmarko pod geslom alldeutsch, reindeutsch und ungeteilt (vsenemško, nemško čisto in nedeljivo). V Mariboru je bil njihov vodja urednik »Marburger Zeitung« Norbert Jahn. Njihovemu shodu 26. septembra 1901 je poslal Schönerer brzojavko, polno germanskega patosa: »Was mit dem Herzblut unserer Ahnen der Väter Schwert und Pflug

¹⁰ Arbeiterwille, št. 45, 14. 12. 1899.

¹¹ Arbeiterwille, št. 8 in 13, 23. 2. in 31. 3. 1899.

¹² prav tam

¹³ Arbeiter Zeitung, št. 135, 16. 5. 1899.

¹⁴ Delavec — Rdeči prapor, št. 96, 12. 6. 1899.

¹⁵ Marburger Zeitung, št. 26, 13. 3. 1900.

gewann, da bleibt das Erbgut der Germanen, kein Diebesfinger rühre d'ran! Heil deutscher Arbeit!¹⁶

Na velikem shodu socialdemokratov 20. avgusta 1900 v Götzovi pivnici je član štajerskega deželnega vodstva Rosenzweig pred okrog 600 navzočimi obtožil nacionalce, da so krivi preganjanja socialdemokratsko usmerjenih mariborskih učiteljev, med katerimi je bil tudi kasnejši deželnozborški poslanec Horvatek. Navzoči predstavniki mariborskih Nemcev Kokoschinegg, Derschatta in Steintz so pri tem zapustili shod.¹⁷ V letu 1901 so v Mariboru na občinskih volitvah socialdemokrati prvič zabeležili večji uspeh in osvojili tretjo kurijo, vendar so nemški nacionalci uspeli volitve anulirati, pač pa so v naslednjem letu v Studencih dobili 5 občinskih svetovalcev in v Pobrežju dva.¹⁸

Na julijski konferenci leta 1901 je bilo ugotovljeno, da je politična dejavnost mariborske organizacije slaba, finančno poročilo je izkazalo deficit, kar je bilo sicer posledica povečanih izdatkov za občinske in državnozborške volitve, pa tudi dejstva, da je strankina članarina neredno dotekala. Resel je kot delegat deželne organizacije mariborskim sodrugom očital, da v njihovi dejavnosti manjka požrtvovalnosti, ponesrečil se je načrt, da bi mariborska organizacija sama vzdrževala svojega strankinega zaupnika, mlajši delavski voditelji naj bi tendirali k ustvarjanju delavske aristokracije. V novi odbor so bili namesto mlajših spet imenovani starejši, prekajljeni kadri. Ponovno pa so poudarili potrebo po slovenskem delavskem tisku.¹⁹

Tudi v naslednjem letu je okrajna konferenca ugotovila slabosti v organizaciji, kjer da se stvari še ne obračajo na boljše, strankini agitatorji pa ne najdejo med delavci prave podpore. O konkretnih težavah sicer ni najti poročil. Kljub naštetim težavam pa je stranka priredila nekaj dobro obiskanih shodov, tako da ne moremo govoriti, da stranka ni prisluhnila dnevnim potrebam delavstva ali da je bila nedejavna. Konec leta 1901 se je na štajerskem povišala cena mleku in zadnjo nedeljo v letu 1901 je bil v Götzovi pivnici velik shod, ki se ga je udeležilo zlasti veliko žensk. Referenta Michaela Schacherla iz Gradca je že na železniški postaji pričakalo skoraj 700 delavcev, ki so nato v sprevedu šli na mesto shoda. Schacherl je zborujoče pozval, da naj tam, kjer so mlekarnarji že povišali cene, delavci demonstrativno nehajo kupovati mleko in naj rajši pijejo čaj ali jedo prežganko in mlekarnarji se bodo že omeščali.²⁰ V isti pivnici je bil 9. junija 1902 velik shod, ki je obravnaval reformo deželnega zbora in nastopil proti povečanju proračuna obrambnega ministrstva. Na shod so bili povabljeni tudi slovenski deželnozborški poslanci, vendar se ga ni nihče udeležil in samo Robič se je opravičil, da se shoda ne more udeležiti. Delavci so v sprejeti resoluciji pozvali slovenske poslance, naj prenehajo z obstrukcijo in naj se borijo za splošno, enako in direktno volilno pravico za deželni zbor.²¹ O teh vprašanjih je bila vrsta shodov socialdemokratov v vsej Štajerski in akcije v Mariboru niso bile nekaj specifičnega. Politična borba je potekala v okviru smernic in taktike, kakršna je bila vodena na deželni konferenci. Eno osrednjih vprašanj je bila vseskozi borba proti klerikalizmu. Tako je na prelomu leta 1902/1903 skušal krog okrog Slovenskega gospodarja osnovati svoje društvo na Studencih, kjer so od 1902 socialdemokrati

¹⁶ Marburger Zeitung, št. 115, 26. 9. 1901.

¹⁷ Marburger Zeitung, št. 95, 21. 8. 1900.

¹⁸ Arbeiterwille, št. 170, 27. 7. 1902.

¹⁹ Arbeiterwille, št. 181, 9. 8. 1901.

²⁰ Arbeiterwille, št. 1, 1. 1. 1902.

²¹ Arbeiterwille, št. 131, 12. 6. 1902.

imeli pet mest v občinskem odboru in so smatrali, da v tem tipičnem delavskem naselju klerikalci nimajo kaj iskati. Mariborski advokat dr. Pipuš je 3. januarja 1903 sklical na Studencih shod, na katerem naj bi ustanovili društvo. Na shod je prišla tudi močna skupina socialdemokratov pod vodstvom Petelinschega, klerikalci pa so pripeljali slovenski študentski zbor, ki pa zaradi trušča, ki so ga počenjali socialdemokrati, sploh ni mogel zapeti in tudi Pipuš ni prišel do besede. Shod je moral biti predčasno in neuspešno zaključen.²² Istega dne so klerikalci skušali ustanoviti katoliško podružnico železničarske organizacije, vendar so jim socialdemokrati tudi to nakano preprečili.²³ Omeniti pa je treba ustanovni sestanek krajevne podružnice društva gospodinjskih pomočnic, ki s ga je udeležila tudi zastopnica dunajskega strankinega vodstva Boschekova. Shod je bil 10. julija 1903 in je eden prvih začetkov organiziranega ženskega socialdemokratskega delovanja. Za predsednico društva v Mariboru je bila izvoljena Karolina Monetti in že istega dne je naraslo število članic od 61 na 92. Na ustanovnem shodu so govorili o pomenu ženske organizacije in o položaju žensk nasploh.²⁴ Mariborski delavci so bili v teh letih po številu organiziranega članstva na drugem mestu na Štajerskem, takoj za Gradcem in so za leto 1903 plačali 382,77 gld strankine članarine,²⁵ v naslednjem letu pa 350,97 goldinarja.²⁶

Spomladi 1904 je bilo v Mariboru nekaj večjih zborovanj, na katerih so delavci protestirali proti povečanju cen na drobno za meso in mesne izdelke. Eno takšnih je bilo v Götzovi pivnici 18. aprila 1904, ki ga je sklical predsednik mariborske delavske organizacije Johann Petelinscheg, udeležil pa se ga je tudi mariborski podžupan Pfrimer. Referat o cenah mesa je imel Vincenc Muchitsch, sicer doma iz Lenarta, že preje eden vodilnih v strokovničarskem gibanju na Štajerskem, zlasti med peki, tedaj pa občinski odbornik v Gradcu in v prvi republiki njegov prvi socialistični župan. Muchitsch je dejal, da dobršen del krivde za višje cene mesa nosita vladar in parlament, da pa tudi mariborska mestna občina ni storila vsega, kar je bilo v njeni moči, da ne bi prišlo do povišanja cen. V izvajanju ga je dopolnil Johann Krainer, ki je dodal, da stroški klanja nikjer na Štajerskem niso tako visoki kot v Mariboru. Podžupan Pfrimer se je branil, da so odkupne cene goveje živine po vsej deželi močno narasle, nakar so mu socialdemokrati odgovorili, da je temu kriva njegova stranka, ker je glasovala za povišanje vojaškega proračuna in vladarjeve civilne liste. Čez deset dni je bilo v »Križnem dvoru« drugo množično zborovanje, ki je spet razpravljalo o podražitvi mesa v Mariboru. Večina udeležencev so bile ženske in glavni govor je imela voditeljica mariborske ženske organizacije Monetti-jeva, ki je apelirala na vse prisotne, naj kupujejo meso le pri tistih mesarjih, ki so ga pripravljali prodajati po starih cenah, na kar so ravno tistega dne pristali prvi štirje mesarji. Na shodu so tudi sklenili, da bo v »Arbeiterwille« objavljeno ime tistega mesarja, ki bo prodajal meso po stari ceni.²⁷

Delavci so se v teh letih nekoliko bolj organizirali in tako je bilo v Mariboru v letu 1905 dvanajst nepolitičnih društev in dve športni. Med njimi je bilo najmočnejše društvo gradbincev, ki je štel 67 članov, najmanjše pa je bilo društvo kovinarjev, ki je štel le 12 članov. Oživel je društvo »Na-

²² Arbeiterwille, št. 7, 10. 1. 1903.

²³ Arbeiterwille, št. 8, 11. 1. 1903.

²⁴ Arbeiterwille, št. 169, 29. 7. 1903.

²⁵ Arbeiterwille, št. 244, 25. 10. 1904.

²⁶ Arbeiterwille, št. 178, 30. 7. 1905.

²⁷ Arbeiterwille, št. 99, 1. 5. 1904.

turfrende«, ki je za svoje slovenske člane naročalo »Rdeči prapor«. V prvi polovici leta 1906 je bilo v Mariboru 1200 organiziranih delavcev. Najbolje so bili organizirani železničarji, katerih organizacija je štela kar 700 članov, najslabše pa je bilo pri kovinarjih in ženskah. Članstvo je močno fluktuiralo, ker so zaradi nizkih mezd delavci, predvsem pa obrtniški pomočniki, odhajali v Gradec, odhajali pa so v glavnem organizirani. Glavni rezervar delovne sile pa je prihajal iz predelov ob hrvatski meji ali iz same Hrvatske. Vsi ti so prihajali v mesto politično povsem neosveščeni in so bili zaradi slabega materialnega položaja pripravljeni delati za vsak denar, organizirati se pa niso upali, boječ se, da ne bi izgubili dela. Nekateri so delali tudi po 15 ali 16 ur na dan za 4 krome tedensko.²⁸ V naslednjem letu je bil tudi v mariborski občinski svet izvoljen prvi socialdemokrat, vendar je že naslednjega leta izpadel, pač pa se je število delavskih predstavnikov v Studencih povečalo na osem.²⁹ V tem času je bilo v Mariboru spet manj organiziranih, le 1000. Poleg železničarjev so bili dobro organizirani peki, ki so bili leta 1913 kar 90 % organizirani, pivovarniški delavci, sodarski in krojaški, med slabše organiziranimi pa so bili kovinarji, lesni delavci, dni-narji in ženske. Dni-narji kljub sorazmerno visokemu številu niso imeli svoje strokovne organizacije.³⁰ Od julija 1906 do julija 1907 je bilo na področju mariborske okrajne organizacije poleg strokovnih in volilnih shodov še 61 drugih zborovanj, in sicer 53 shodov za povabljene, 7 ljudskih shodov in 1 ženski shod. Stranka je na svojem področju pobrala 1019,90 krome članarine, od česar je šlo strankini centrali na Dunaj 203,98 krome, deželni organizaciji v Gradec pa 407,96 krome. Spet je bilo aktualno okrepiti agitacijski boj v slovenskih krajih, toda posebnega uspeha niso zabeležili. Zanimivo je, da so v letu 1907 mariborski socialdemokrati skušali organizirati slovenske gradbince v Voitsbergu, vendar v tem niso uspeli.³¹ Vsa organizacijska moč stranke je bila posvečena državnozbornim volitvam in ta napor se je obrestoval, saj je Resel v Mariboru premagal Wastiana. Med drugimi večjimi shodi je treba omeniti Reslov shod 27. julija 1907, na katerem je govoril o delovanju socialdemokratskih državnozbornih poslancev.³² Veliko je bilo zborovanje žensk 10. oktobra, na katerem so protestirali proti podražitvi živil, na velikem shodu 2. decembra pa so sprejeli resolucijo proti višjim cenam osnovnih živil in jo poslali štajerskemu deželnemu zboru.³³

Zanimivo je, da je na 16. štajerski deželni konferenci novembra 1908 zastopnik mariborskih socialdemokratov Adolf Topf spet pogrel pripadnost celjskega okrožja JSDS. Topf je dejal, da avstrijska socialdemokracija za sedaj še ni razdeljena po nacionalnih mejah in da naj zato slovenski sodrugi na spodnjem štajerskem spadajo pod Gradec in tja oddajajo svojo članarino. JSDS bi rada zdaj osnovala na spodnjem štajerskem svojo organizacijo le zato, da bi pobirala strankino članarino, za te kraje se pa sicer ne briga in povrh še hoče, da stroške za volilno agitacijo plačuje Gradec. Zdelo se mu je tudi potrebno, da bi se osnoval za štajersko poseben delavski list v slovenščini, ki bi bil protlutež »Rdečemu praporu«. Vprašanje organizacijske razmejitve med JSDS in graško deželno organizacijo je latentno tlelo od 1896 ter je trajalo vse do 1911, ko se je Gradec moral sprijazniti z dejstvom, da je celjsko okrožje pripadlo JSDS. Nacionalno naspotovanje je bilo sicer dobro prikrito, vendar je bilo stalno prisotno, če-

²⁸ Arbeiterwille, št. 93, 20. 4. 1906.

²⁹ Arbeiterwille, št. 280, 26. 11. 1907.

³⁰ Arbeiterwille, št. 91, 17. 4. 1907.

³¹ Arbeiterwille, št. 273, 17. 11. 1907.

³² Arbeiterwille, št. 176, 27. 7. 1907.

³³ Arbeiterwille, št. 288, 5. 12. 1907.

³⁴ Arbeiterwille, št. 274, 12. 11. 1908.

prav so na primer ob septembrskih dogodkih obsojali nacionalno mržnjo in izgrede tudi socialdemokrati v Mariboru na shodu 22. septembra 1908, na katerem je govoril Resel.³⁵ Marca 1909 je bila nato ustanovljena štajerska deželna organizacija JSDS, ki je združevala slovenske delavce in je postavila novembrsko konferenco štajerske deželne organizacije pred izvršeno dejstvo. Sljednja je odgovorila z novo organizacijo stranke, ki jo je sestavljalo 13 okrajnih organizacij, med katerimi je Celje vključevalo le nemške organizacije, Maribor pa vse na področju okrajnih glavarstev Ptuj in Ljutomer ter samega Maribora, kjer pa slovenskih tako ni bilo. Ta vrinek slovenskih organizacij na štajersko je moral povzročiti pravi šok in na terenu so nastale težave, ki so jih šele z leti premagali. Na mariborski okrajni konferenci 24. julija 1910 je Topf poročal, da kljub izjemno težkemu političnemu položaju lahko reče, da je bilo delovanje stranke uspešno. Na osnovi nove organizacije je stranki uspelo, da se število članstva ni zmanjšalo, vendar je to zahtevalo znatne finančne izdatke. Kljub pritisku nemških nacionalcev in slovenskih strank se ni posrečilo razbiti socialdemokratske organizacije. Ostra debata se je vnela o organizaciji in taktiki, zlasti glede razmejitve med slovenskimi in nemškimi delavskimi organizacijami. Ker je bila teritorialna razmejitev pravzaprav stvar deželne konference, je bilo sklenjeno, da se vsi morebitni predlogi okrajnih organizacij Celje in Maribor v dogovoru s slovenskim strankinim vodstvom pošljejo deželni konferenci. Zaradi boljšega delovanja sta se organizaciji v Mariboru in Studencih združili v eno. Ostro so na konferenci obsodili kolesarsko društvo Draudler na Studencih, ki se je hotelo priključiti vsedržavnemu delavskemu kolesarskemu društvu, ki so ga sestavljali samo nemškonacionalno usmerjeni člani.³⁶

Število organiziranega delavstva je bilo v letu 1910 v Mariboru 989, od tega 62 žensk in mariborska organizacija je z drugega mesta na štajerskem zdrknila na peto.³⁷ Število ženskega članstva je padlo za več kot polovico od leta 1907, ko je bilo 140 organiziranih. V naslednjem letu je bil padec še izrazitejši, saj je članstvo padlo od 989 na 730.³⁸ V letu 1912 se je število organiziranih žena sicer zvišalo za dve na 68, vendar je bila mariborska organizacija šele na štirinajstem mestu med 23 organizacijami na štajerskem. Mladine je bilo organizirane le 20 članov.³⁹ V zadnjem letu pred izbruhom vojne je bilo v Mariboru 800 organiziranih moških, 23 mladincev in 50 žena. Maribor je tako pristal šele na osmem mestu na štajerskem.⁴⁰

Zelo pomembna oblika politične borbe so bile vsekakor volitve, in to na vseh ravneh, za državni zbor, deželni zbor in pa občinske volitve. Občinske volitve so še premalo proučene, pa tudi gradivo zanje skoraj ni ohranjeno in se v tem okviru nanje lahko le bežno ozremo. Na občinskih volitvah 1901 so socialni demokrati zmagali v tretjem volilnem razredu, kar je bilo veliko presenečenje in hud poraz meščanskih strank, posebno nemških nacionalcev, ki so po volitvah uspeli, da so bili socialdemokratski mandati nezakonito razveljavljeni. Delovanje socialnih demokratov v komunalni politiki v Mariboru je razkrilo zlorabe mariborske mestne uprave in leta 1902 je moral župan Nagy odstopiti.⁴¹ V sosednih občinah, ki so danes že inkorporirane v mesto, takrat pa so predstavljale prave delavske kolonije, kot npr. Studenci, Razvanje, Pobrežje, pa so socialni demokrati v zadnjem de-

³⁵ Arbeiterwille, št. 225, 23. 9. 1908.

³⁶ Arbeiterwille, št. 205, 28. 7. 1910.

³⁷ Arbeiterwille, št. 257, 29. 9. 1910.

³⁸ Arbeiterwille, št. 328, 26. 11. 1911.

³⁹ Arbeiterwille, št. 317, 17. 11. 1912.

⁴⁰ Arbeiterwille, št. 332, 23. 11. 1913.

⁴¹ F. Baš, n. d. str. 232.

setletju in pol pred prvo svetovno vojno kar praviloma imeli nekaj socialdemokratskih občinskih odbornikov in je to število znašalo do osem.

Na državnozbornskih volitvah so socialdemokrati v Mariboru marca 1891 postavili za svojega kandidata Ludwiga Bretschneiderja, urednika »Arbeiter Zeitung«, ki je potem na volitvah dobil nekaj števnih glasov.⁴² Z uvedbo splošne kurije so socialni demokrati dobili večje možnosti na volitvah in že leta 1897 so zmagali v Mariboru, to se pravi, da so bili izvoljeni njihovi volilni možje,⁴³ na naslednjih pa je leta 1901 v mariborski mestni kuriji dobil Johann Krainer 315 glasov, mnogo manj sicer kot nemški kandidat, toda več kot slovenski.⁴⁴ Krainer je na teh volitvah dobil dva volilna moža v Limbušu in Pekrah ter dva na Muti.⁴⁵ Največji uspeh pa so socialdemokrati zabeležili na državnozbornskih volitvah 1907, ko je v Mariboru njihov kandidat Hans Resel premagal nemškega kandidata Heinricha Wastiana, ko je Resel zmagal po hudem boju, deloma pa tudi zaradi razcepa v nemških vrstah.⁴⁶ Ob teh volitvah so socialdemokrati dobili precej glasov tudi na Studencih, Pobrežju in Radvanju. Čez štiri leta je bil volilni boj prav tako oster kot v letu 1907, če ne še bolj, saj je nemška nacionalna stranka imela osvojitve mariborskega mandata za prestižno vprašanje, ki naj bi pokazalo tudi moč nemštva. V volilni kampanji je 3. junija 1911 prišel v Maribor Engelbert Pernerstorfer, čez tri dni, 6. junija 1911, pa še Karl Renner,⁴⁷ kar je kazalo, da so tudi socialdemokrati dali temu mandatu velik pomen. Vendar Reslu tudi to ni pomagalo in 13. junija 1911 je bil Wastian spet izvoljen.⁴⁸

Za deželnozbornske volitve so socialdemokrati leta 1896 podprli protiklerikalne kandidate, svoje kandidate pa niso postavili in so kot samostojna stranka kandidirali le na dveh deželnozbornskih volitvah, in sicer prvič leta 1904, ko je bila uvedena splošna kurija, in drugič na zadnjih deželnozbornskih volitvah na štajerskem pred prvo svetovno vojno, ki so bile leta 1909. V mariborskem volilnem okraju je leta 1904 socialdemokratski kandidat Julius Hilari dobil 3207 glasov in v Mariboru samem je prišlo do ožje volitve med slovenskim klerikalcem in nemškim kandidatom, delavska stranka pa se je odločila voliti nemškega kandidata, ker da je to manjše zlo kot pa klerikalni kandidat.⁴⁹ Na deželnozbornskih volitvah leta 1909 je bil v volilnem okraju spodnještajerskih trgov in mest izvoljen socialdemokrat Albert Horvatek, učitelj iz Maribora. Na volitvah je Horvatek dobil 2165 glasov, od tega kar 1516 v Mariboru, medtem ko je dobil Franz Krall na listi nemške stranke 2281 in slovenski klerikalec Ivan Rebek 1113 glasov.⁵⁰ Tako je moralo priti do ožjih volitev, kjer so Slovenci podprli Horvatka, ki je 14. maja 1909 zbral 3268 glasov, Krall pa 2725. Spet je Horvatek dobil v Mariboru kar 1738 glasov, z veliko večino pa je zmagal tudi na Studencih, kjer je dobil 413 glasov.⁵¹

Mezdna in stavkovna gibanja v desetletju 1890 do 1900 so podrobneje prikazana na drugem mestu⁵² in bom tukaj na kratko omenil le večja v času od leta 1900 do prve svetovne vojne. Konec avgusta 1901 je izbruhnil štrajk mlinarskih pomočnikov v Scherbaumovem parnem mlinu, ki se je že na-

⁴² Arbeiterwille, št. 6, 18. 3. 1891, V. Melik, Volitve na Slovenskem, str. 282.

⁴³ V. Melik, n. d. str. 284.

⁴⁴ V. Melik, n. d. str. 387.

⁴⁵ Arbeiterwille, št. 69, 17. 11. 1900.

⁴⁶ V. Melik, n. d. str. 397–398, F. Baš, n. d. str. 233.

⁴⁷ Arbeiterwille, št. 156, 8. 6. 1911.

⁴⁸ V. Melik, n. d. str. 396.

⁴⁹ Arbeiterwille, št. 219, 25. 9. 1904.

⁵⁰ Arbeiterwille, št. 126, 9. 5. 1909.

⁵¹ Arbeiterwille, št. 133, 16. 5. 1909.

⁵² F. Rozman, Stavkovno gibanje na Štajerskem v devetdesetih letih preteklega stoletja, Kronika, 26, 1978, št. 2, str. 95–99.

slednjega dne končal z zmago delavcev, ki pa je bila kratkotrajna, saj je čez dva meseca Scherbaum vse dosežene ugodnosti spet preklical in prišlo je do nove stavke, ki se je pa za delavce končala neuspešno, ker je Scherbaum dobil dovolj stavkokazov.⁵³ Junija 1905 je bil uspešen štrajk pekovskih pomočnikov, ki je poleg Scherbauma zajel še večje število manjših pekovskih mojstrov. Štrajk se je končal 27. junija in pekovski mojstri so ugodili vsem delavskim zahtevam.⁵⁴ Spomladi 1906 sta bili uspešni stavki mizarjskih in čevljarjskih pomočnikov pri firmi Potočnik in Zollenstein.⁵⁵ Pač pa je bil naslednjega leta neuspešen štrajk čevljarjev v Jartschitschevi tovarni čevljev.⁵⁶ Pomembno zmago so istočasno dosegli pivovarniški delavci v Götzovih pivovarnah,⁵⁷ julija 1907 pa še zidarji.⁵⁸ Nove, boljše tarifne pogodbe so aprila 1908 dosegli krojači, ko je stavkalo 72 krojačev v 6 večjih in 12 manjših delavnicah. Bilo je sicer nekaj stavkokazov, toda po štirih dneh so pomočniki dosegli svoje zahteve,⁵⁹ le najbolj trdi podjetniki so vztrajali še tri tedne in se sredi aprila končno tudi vdali.⁶⁰ Od konca marca do konca aprila, nekateri pa celo do srede junija 1908, so stavkali mizarji in tudi dosegli boljše kolektivne pogodbe.⁶¹ Ta dolgotrajna stavka je uspela prav po zaslugi dobre priprave, organizacije in delavske solidarnosti. Kako drugače je bilo z neorganiziranimi delavci, priča stavka komunalnih delavcev, ki so marca 1908 začeli stavkati, ne da bi bili preje kakorkoli organizirani. Uprava jih je mirne duše odpustila in stavke je bilo konec.⁶² Tudi v naslednjih letih so ob sklepanju kolektivnih pogodb delavci v večini primerov uspeli s svojimi zahtevami, deloma s stavko, ponekod pa le z grožnjo, tako krojači marca 1911,⁶³ mizarji konec aprila 1911,⁶⁴ ali čevljarji v začetku oktobra 1911.⁶⁵

Četrtoletno praznovanje prvega maja, ki je v Mariboru zajelo precejšnje število tamkajšnjega delavstva, je bilo podrobneje že razčlenjeno in povedano.⁶⁶

Skoraj petdeset let delavskega gibanja v Mariboru od prvih začetkov pa do izbruha prve svetovne vojne se je odvijalo v dveh bistvenih etapah. Začetno obdobje delavskega gibanja nam pokaže, da se je to gibanje prav v Mariboru začelo zelo intenzivno in agilno, bolj kot v kateremkoli drugem mestu na Slovenskem. V tej začetni fazi je celotno gibanje pod tako rekoč popolnim vplivom Gradca in lahko rečemo, da kakšnih povezav z drugimi slovenskimi pokrajinami in središči ni bilo. Maribor pa predstavlja tudi edino izjemo v takratnem delavskem gibanju na Slovenskem, da so pristaši socialne demokracije ne le obrtniški pomočniki in vajenci, pač pa tudi industrijski delavci. V Mariboru so delavnice južne železnice, kurilnica in sekcija proge predstavljale ne le močno središče delavstva, ampak so bili vplivi socialističnih idej močni, kajti tu je bila kvalifikacijska struktura sorazmerno visoka, zaposleni so bili iz različnih pokrajin monarhije, ki so se seznanili s socialističnimi idejami že drugod in prišli v Maribor iz krajev z drugačnimi tradicijami. Nove ideje so prenikale tako ne le iz Gradca, am-

⁵³ Arbeiterwille, št. 252, 276, 280, 1. 11., 28. 11., 5. 12. 1901.

⁵⁴ Arbeiterwille, št. 151, 29. 6. 1905.

⁵⁵ Arbeiterwille, št. 102, 1. 5. 1906.

⁵⁶ Arbeiterwille, št. 132, 6. 6. 1907.

⁵⁷ Arbeiterwille, št. 134, 8. 6. 1907.

⁵⁸ Arbeiterwille, št. 161, 10. 7. 1907.

⁵⁹ Arbeiterwille, št. 72, 24. 3. 1908.

⁶⁰ Arbeiterwille, št. 90, 14. 4. 1908.

⁶¹ Arbeiterwille, št. 96, 22. 4. 1908, št. 143, 18. 6. 1908.

⁶² Arbeiterwille, št. 71, 22. 3. 1908.

⁶³ Arbeiterwille, št. 92, 2. 4. 1911.

⁶⁴ Arbeiterwille, št. 121, 3. 5. 1911.

⁶⁵ Arbeiterwille, št. 296, 25. 10. 1911.

⁶⁶ F. Rozman, Praznovanje prvega maja na slovenskem Štajerskem 1890—1914, Casopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 13, 1977, zv. 1—2, str. 214—233.

pak tudi z Dunaja, Prage in Nemčije. Relativna bližina Gradca in moč tamkajšnjega socialističnega gibanja je pozitivno vplivala na razvoj v Mariboru. Do srede sedemdesetih let lahko rečemo, da je bil Maribor po aktivnosti in moči za Gradcem na drugem mestu, Bruck in Leoben sta ga prehitela šele v poznih devetdesetih letih. V Mariboru je prišlo do tvornega sodelovanja med industrijskim in obrtniškim delavstvom in sestava društvenih odborov nam kaže, da so bile funkcije sorazmerno adekvatno porazdeljene. Vsekakor je pomembna figura iz tega razdobja Franz Wiesthaller, ki je izšel kot levi demokrat iz tradicij leta 1848 in prevzel vse tiste skupne točke, ki so takrat družile socialno demokracijo z liberalizmom. Zdi se pa še posebej zanimiv, ker je imel neko vizijo bodočega razvoja družbe. Tako kot večino takratnih socialdemokratov je tudi njega v nacionalnem vprašanju preveval nekakšen naivni kozmopolitizem, ki je v avstrijskem delavskem gibanju prevladoval še nekaj let po delitvi na zmerne in radikale. Problema mešanega ozemlja in rešitve nacionalnega vprašanja tako ali drugače ni bilo čutiti in čeprav je pozitivno, da so tudi v Mariboru priznavali program neudörflskega kongresa, se zdi, da jih je bolj privlačevala vizija stranke kot pa zahteva po samoodločbi narodov. Obetaven razvoj je vladino preganjanje po letu 1874 zaustavilo tudi v Mariboru, čeprav je društveno življenje obstajalo najbrž bolj, kot pa je razvidno iz res malo ohranjenih dokumentov. Radikalna smer, ki se je nagnila bolj na nemško stran, je prevladovala tudi v mariborskem delavskem gibanju, dejstvo pa je, da bi bilo anarhistično gibanje tu in sploh na Slovenskem vredno posebej in podrobno obdelati.

O kakšnih stikih z delavskim gibanjem drugod na Slovenskem ali na Hrvaškem lahko govorimo le s pridržki, saj razen nekaterih pozdravnih brzojav vsaj v virih ni drugih podatkov. Največ stikov je s Koroško in zlasti s središči srednje in zgornje štajerske.

Položaj v delavskem gibanju se bistveno spremeni, ko sta se nasprotujoči si struji v avstrijskem delavskem gibanju združili in ko od hainfeldskega kongresa lahko govorimo o novi politični stranki. Proces industrializacije je privedel do formiranja več delavskih središč in Maribor je le še center z največ strankarsko in strokovno organiziranimi delavci, medtem ko imajo največ delavstva zasavski premogovniki. Zelo važno vprašanje je, ali je socialna demokracija vodila slovensko delavstvo, ki se je z rastjo industrializacije zaposlovalo v mestih in trgih, prihajalo pa iz izrazito agrarnega podeželja, v germanizacijo. Mnenja sem, da bi težko govorili, da je socialna demokracija zavestno ponemčevala slovensko delavstvo, čeprav je res, da stranka v celoti ni znala najti rešitve za nacionalno vprašanje v Avstriji, to pa predvsem zato, ker je nacionalnost podcenjevala in preveč poudarjala nujnost družbenoekonomske preobrazbe in skoraj hiliastično verjela v rešitev mednacionalnih nasprotij v socializmu. Moderna organizacija in delitev dela v industrijskih obratih je bila sama na sebi nenaklonjena Slovencem in jih je silila, da so se učili nemškega jezika ter vedno bolj občevali v njem. Vključevanje delavcev v njihove organizacije, ki so spadale pod graško deželno organizacijo, jih je pa seveda objektivno denacionaliziralo, predvsem v tem smislu, da so smatrali nacionalnost za nekaj sekundarnega, ob tem pa neopazno izgubljali svoj slovenski nacionalni habitus in prevzemali nemškega, kajti na zborovanjih in shodih njihove organizacije se je govorilo le redkokdaj slovensko, voditelji so bili večinoma nemške narodnosti, občevalni jezik stranke je bil nemški, zlasti pa je bil tudi nemški zelo močan in pomemben delavski tisk.

Vsekakor lahko vidimo, da je socialna demokracija v Mariboru in na

das Nationale unterschätze, die Dringlichkeit der sozialökonomischen Umwandlung übermäßig betonte und an die Auflösung der nationalen Konflikte im Sozialismus glaubte. Die moderne Arbeiterorganisation und die Arbeitsteilung in den Industriebetrieben waren in nationalen Hinsicht für die Slowenen ungünstig, weil sie sich der deutschen Sprache bedienen und sie deshalb erlernen mußten. Der Beitritt der slowenischen Arbeiter zu Organisationen, die zur Grazer Landesorganisation gehörten, hatte objektiv ihre Denationalisierung zur Folge; vor allem in dem Sinne, daß die Nationalität als etwas Sekundäres betrachteten. Von ihnen unbemerkt verloren sie ihren slowenischen Nationalhabitus, und sie begannen, den deutschen anzunehmen. Auf Versammlungen wurde nur selten slowenisch gesprochen, die Arbeiterführer waren größtenteils deutscher Herkunft, die Umgangssprache der Partei war deutsch und deutschsprachig war auch die weitverbreitete Arbeiterpresse.

Man kann schließlich feststellen, daß die Arbeiterpartei verhältnismäßig tiefe Wurzeln geschlagen hat, denn die Zahl der gewerkschaftlich und parteilich organisierten Arbeiter war nicht klein, sie waren zuverlässig und der Partei treu ergeben. Gut entwickelt war das Netz der Konsumgenossenschaften, im Aufbau begriffen waren die Jugend- und Frauenorganisation; und nicht zuletzt haben sich auch das Vereinsleben und die Arbeiterkultur entwickelt, begünstigt durch die vielen Gesang-, Schauspiel- und Turnvereine.

Institut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane revijo

»PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA«

ki je sicer glasilo inštituta, vendar v njej poleg inštitutskih sodelavcev objavlja precej širok krog drugih raziskovalcev. Revija prinaša razprave in historično dokumentacijo iz slovenske zgodovine delavskega gibanja v devetnajstem stoletju, za čas po prvi svetovni vojni pa je koncept širši in se razteza na vso slovensko zgodovino. Vse bolj lahko govorimo, da to niso več samo prispevki, ampak da je to časopis za sodobno slovensko zgodovino. Pred kratkim sta izšla dva zvezka revije, tako da jih je doslej izšlo že šestnajst, dvojni letnik 17/18 je pred izidom, pripravlja pa se jubilejna dvajseta številka.

Bralce »Zgodovinskega časopisa« bodo gotovo zanimali materiali srečanja »Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905—1918)«, ki je bilo maja 1977 v Trstu in na katerem so sodelovali vidni slovenski (Zwitter, Pleterški, Pirjevec) in italijanski zgodovinarji (Apih, Agnelli).

V dvojnem letniku 1978/79, ki je pred izidom, pa naj zlasti opozorimo na diskusijo, ki je bila decembra 1978 na Marksističnem centru v Ljubljani o Kermavnerjevi knjigi »Temeljni problemi primorske zgodovine«. Številka, ki je v pripravi, pa bo med drugim objavila zanimiv članek o pojmovanju Vlada Martelanca o nacionalnem vprašanju, razpravo ob tridesetletnici samoupravljanja in ne nazadnje naj opozorimo na bibliografijo revije, ki bo objavljena od dvajsetem zvezku.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12, kjer dobite tudi vse doslej izišle letnike.